

О. Яровий, канд. філол. наук

**Час і вічність в інтерпретації Т. Шевченка і В. Стуса
(Кілька порівняльних спостережень)**

*І золотої й дорогої
Нам стане думи на віки.
Василь Стус*

В історії літератури трапляються дивовижні перегуки, на кін виходять у різні часи духовно споріднені генії: отак вибудовується спіральність руху і водночас – чіткий вектор традиції. Тарас Шевченко – Василь Стус, Леся Українка – Ліна Костенко... Наступники не повторюють попередників. Вони прокладають далі, у майбутнє, почату літературними батьками дорогу українського слова.

"Шевченківське в Стуса – не вплив і не наслідування... Це те духовне повітря, що його оточує, що в ньому він живе", – писав третину століття тому Ю. Шерех. І далі зазначав: "Не можна уявити Стуса поза Шевченковою стихією. Разом з тим, і може, саме тому він – тільки він, і його вірш – тільки його" [3, 259 – 262].

У подібних обставинах, у подібних за характеристичним складом творчих людей виникають схожі устремління: увіковічити найглибші переживання, подати своє поетичне тлумачення важливих макротем, які віддзеркалюють глибинні основи Буття. І тут припиняють діяти закони подібності: як немає на світі двох ідентичних листочків дерева чи візерунків на долонях, – так не буває у справжніх майстрів наслідувальних акордів, повторів. Є своє, пережите, неповторне бачення. Ознака поетичної зрілості найчастіше – змістовна простота. "Птах душі", остання Стусова збірка, яка, на жаль, втрачена в казематах – "відчайдушно прозова", за листовним висловом-означенням самого автора. (Не занепала і зараз ця традиція мудрої поетичної простоти, примату думки над орнаментом форми – варто згадати "гравюрно"-суворою малюнок нової збірки В. Герасим'юка "Суша різьба")... Мова стає суворою й підкреслено-автологічною, з нечисленними, але коштовними прикрасами, подібною до молитовної поезії: спектр конденсується в аскетичний, родоначальний білий колір.

Поетам іманентна метафізика, вони вже тому стають поетами, що прагнуть вирватися із тіснин звичного, обмежень минушого у вимір трансцендентний. Час для них – і спільник, і ворог, і суперник, і співрозмовник. Свідомо чи несвідомо їхня думка спрямовується в майбутнє, бо там зароджується (а може, є завжди) Нададресат. Нехай вони не називають його саме так, цим словом М. Бахтіна, але все одно їхній найвищий адресат – це майбутній читач, народ, людство, зрештою, – вершина буттєвої піраміди: Бог, до престолу Якого підносять свій словесний вогонь автор "Заповіту" й художник "Палімпсестів". За спостереженням цитованого Ю. Шереха, в повному корпусі Кобзарєвої поезії слова з ареалу поняття "Бог" ("Христос") уживаються 1281 раз (!), – більше, ніж слова "Україна" й "український" – відповідно 269 разів [3, 169]. Бог – Господар і часу, й вічності, і зрештою – Суду.

...Чи не завдяки аспектові Суду ("кризису", грецькою, себто виявлення, про-явлення) – в одному з віршів В. Стуса час постає несподівано охарактеризованим, як носій... совісті. Етимологія цього слова прозора, – со-вість – це "співвідання", спільне знання зі Всевишнім, це пряме сполучення із абсолютною шкалою оцінювань, з ідеальним мірилом. Тільки час розставляє останні й остаточні, істинні акценти.

Один лиш час і має совість:
тече й тече, немов Дніпро [1, 122].

Вода – як джерело життя земного, і совість – як жива вода духу. Час "має совість", тому витримує Суд, тому не підвладний смерті. Яка мала людина перед могутнім часом! І тут вкраплюється нотка меланхолії, можливо імітованої, чи ні, таки щирої; також підмотив "стомленої" байдужості, тимчасового настрою зневіри: "Померти а чи жити – однаковісінько"... Трагедія неприкаяної душі – спраглої за справжнім, відірваної од напоєної Дніпром Вітчизни – пророкується в останніх рядках медитативної ліричної мініатюри:

...помремо на чужині,
шукавши отчого порогу [Там же].

Час для поетів може і прискорюватися, й уповільнюватися: його гіпертрофовано-повільна течія ніби стає ще одним знаряддям морального катування. Тарас Шевченко у вірші "А. О. Козачковському" (не будучи знайомим із сучасними науковими гіпотезами й теоріями відносності часу) писав, окреслюючи прихід ночі з тяжкими думами "в смердючу хату" невелиьника, що ті трагічні думи

Розіб'ють
На сто крат серце, і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть.
І спинять ніч. Часи літами,
Віками глухо потечуть [2, 345].

Можна сказати, що незбагнений і невичерпний (а тому вічно рецептивно непередбачуваний) Т. Шевченко постає тут модерністом іще до всякої згадки про модернізм – із глибоко суб'єктивною загостреністю світовідчуття, зі сміливим образним проривом за межі навіть власної дотеперішньої поетики.

Уповільнюється часоплин і в ліричних медитаціях В. Стуса, але вже не для підкреслення "безкінечної" тривалості невольничих злостраждань, а для сягнення духовного тайм-ауту, для пори поетового самозаглиблення, в якій герой намагається привести до ладу всі розкуйовджені вихорами тяжких випробувань і переживань особисті "я":

Сповільнено твій час прозрінь...
Встигай за духом – навздогін.
Нехай не відстає змарніле
твоє худе прозоре тіло,
спинається з усіх колін [1, 254].

Ось де саморецепт набуття колишньої цілісності (згадаймо, М. Коцюбинська говорила про В. Стуса: "...його можна назвати Франковим словом – цілий чоловік!"): всі "я" збігаються в одну потужну поетову особистість тоді, коли він "спинається з усіх колін" – пориває навіть з натаками на релікти рабської свідомості, якої від нього вимагають, коли очікує стати "воїном", "мужем" на "розхресті дороги" (вірш "Ще вруняться горді Славутів кручі").

Предметом особливої уваги обох поетів є сфера минулого. Г. Грабович у своїй старій книжці "Шевченко як міфотворець" говорив про концепцію "трьох Україн" у творчості Т. Шевченка. Мабуть, оце спостереження – єдине, що можна взяти без остраху зав'язнути у фальсифікаціях тієї книги, яка, об'єктивно кажучи, більше проти творчості Т. Шевченка, на шкоду їй, аніж про неї. Як би там не було, завдяки Г. Грабовичу чи й без нього, читач помічає в Шевченківській поетичній схемі історичного буття України таки три різні (хоч ясно, що об'єктивно – це єдине поняття) України. Минула Україна – земля, що текла молоком і медом, країна утопічної соціальної рівності, національної свободи, козацької героїки. Сучасна – перебуває в темряві панщини, різнорідного гніту... Майбутня – оптимістичний, світлий проект землі "розкованих людей", де "врага не буде супостата", земля, чимось подібна до України минулої, із "колись", але все-таки незрівнянно краща.

Навіщо Шевченко ідеалізує історію? Він добре знав, що далеко не все було гладенько, красиво і в добу "вельможної пані" Гетьманщини – були, зокрема, і соціальні конфлікти в середовищі самого козацтва – це не радянські ідеологічні вигадки, а відображена історичними пам'ятками і фольклором правда. Але Шевченків геній володів здатністю концентровано бачити блискітки ідеалу, вишукувати краще, інтегрувати його; формувати ідеал із розсіяного "зоряного пилу" минулого, щоб він став знаменом і дороговказом для прийдешніх поколінь. Звичайно, люди з минулого, козаки для Т. Шевченка – "люди кращі, ніж ми", як герої високих античних трагедій за Арістотелем. Згадаймо – в "Москалевій криниці":

А що то за люде
Були тії запорожці –
Не було й не буде
Таких людей [2, 351].

І цей мотив, сконцентрований у заклику "прочитайте ту ю славу" – один з найвиразніших і найпостійніших у творчості Т. Шевченка.

Окреме відгалуження теми – це "поетична оцінка" власного життєвого віку, відчуття себе духовно старшим, ніж це передбачає фізична кількість літ від народження, симпатії до епохи й переконань "дідів", усвідомлення власного "батьківства" в розумінні "свідомості ватажка", старшого ("Сини мої, гайдамаки... нерозумні діти" [2, 54] – звертається до своїх рідних персонажів поет, якому щойно виповнилося тільки 27 років. А в відповідь звучить: "Благослови, – кажуть, – батьку... Благослови шукать долю // на широкім світі" [2, 58].

Як бачимо, час фізичний (астрономічний), як і залежний від нього фізичний вік поета, своєрідно сприймаються у стихії поетичного вираження.

У В. Стуса минуле більше деталізується і структурується в плані особистих переживань: Україна в нього може часом вміщуватися в

параметри містких понять типу "галактичного Києва" (дивовижний вислів, що поєднує чітку топонімічну окресленість із поняттям про безмежність!), який бронзовіє "у мерехтінні найдорожчих лиць". Часто фігурує, випливаючи із спогадів, із минулого образ коханої дружини, з якою поета розділили час і відстань:

Ти десь живеш на призабутім березі
моїх змілілих пам'ятей. Блукаєш
пустелею моїх молодощасть,
як біла тінь суворої скорботи [1, 212].

Коли ж поет вдається до інтерпретації минулого часу в параметрах "всенациональних", коли підключає свою пам'ять до генетичної пам'яті народу, він обирає найвишальніші моменти історії; симпатизуючи європейським екзистенціалістам, В. Стус слідом за ними виокремлює для себе, як найглибше питання, – виявлення сутності людини в момент вирішального вибору; те саме стосується й народу. Тільки "ситуація розпуття" виказує істину ("За літописом Самовидця", "Сто років, як сконала Січ"). У другому з названих творів – великий поет-страдник ХХ-го століття подає руку великому поетові-страдникові ХІХ-го, продовжує хроніку боротьби-прямостояння... Через сотню літ після зруйнування Січі "Тарасові провісні птиці – слова шугають над Дніпром" [1, 81], а ще через сотню літ (число 100 постає як біблійний символ повноти часу), вже після завершення земного шляху Т. Шевченка, лунає могутній голос конгеніального йому, рівновеликого за духом митця...

За межею земного життя обох поетів – вічність. В єдиному для обох центрі-понятті – Україна – національне переходить в онтологічне, пошук України, заради якої вони жили – є телеологічним пошуком, спрагою мети, підтвердженням справжності й немарності існування. Україна виступає як "дорога", як "шлях до себе"; вона переходить межі часу і простору, бо "українська душа розчиняє свою природу в єдиній Божественній суті", – цитуємо літературознавця Г. Яструбецьку. "Це вже не душа, – пише вона, – це безвимірний усепростір"... [5, 41]; і, додамо, – це "усечас", універсальність вічності, де, за християнським есхатологічним віруванням, "часу вже не буде" (Одкр. 10, 6). На цю підпроблему у метафоричній Шевченкової поезії ми звертали увагу [4, 393], говорячи про сприйняття Шевченкового слова "поза часом", як есхатологічної (в чомусь) даності. В цій поезії не тільки осмислено феномен вічності; сама ця поезія розрахована на всю земну "вічність", вона буде певною мірою "утримуючим" для самоідентифікації українців на все тривання дедалі тривожнішої світової історії, до закінчення віку, до настання вічності метафізичної, "нового неба й нової землі"...

Нарешті, важливо зіставити ідейні крапки, закінчення двох віршів – останнього Шевченкового, "Чи не покинуть нам, небого", і Стусового – "Сьгодні прощальна пора настає". Це два самореквієми, елегійні оди своєму слову, своїй земній стежі, це, зрештою, також заповіти. Для них

треба окремого дослідницького простору... Тут гостро відчувається прощання зі своїм часом. Обидва вірші завершуються (говоримо про останній рядок кожного) образом-поняттям: "пісня".

"Підноситься пісня – і віща й щемка!" [1, 278] – у В. Стуса; над Летою "веселенько заспіваєм" [2, 552] – у Т. Шевченка.

В одному з віршів Б. Олійника нащадки звертаються до чумаків, що верстають дорогу вічну: як вас, мовляв, повернути, яким способом, ми вже перепробували всі дороги... То – "спробуємо останню – у пісні". Спіраль і вектор поезії не перериваються, не руйнуються. Пісня-поезія стоїть на чатах буття, вона невідчужима часові й належна вічності...

1. Стус В. Палімпсест (Вибране). – К., 2003; 2. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1983;
2. Шерех Ю. Трунок і трутизна (Про "Палімпсести" Василя Стуса) // Шерех Ю. Третя сторожа. – К., 1993; 4. Яровий О. Влада Шевченка // Тарас Шевченко в моєму житті (Розповіді, статті, нариси). Упорядник Шарварок О. – К., 2004; 5. Яструбецька Г. Концепт "Україна" в поезитворчості Василя Стуса // Слово і час. – 2004. – № 10.